

С. В. ГАЙДАЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: ОСОБЛИВОСТІ, СКЛАДНОСТІ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Наукові праці МАУП, 2017, вип. 52(1), с. 85–93

Досліджується природа поняття “суспільно-політичний процес”, його роль, значення та концептуальні моменти.

Сучасні соціально-політичні процеси, що відбуваються, вимагають прискіпливої уваги та дослідження. Вагоме значення мають особливості, причини та складнощі, з якими стикаються дослідники, які зорієнтовані на дослідження відповідних процесів.

Актуальність дослідження зумовлена не тільки і не стільки абсолютною винятковістю важливості визначення поняття “соціально-політичний процес”, а й виокремленням його складових у межах політичної системи держави. Динамічність та процесуальність зумовлює потребу дослідження цього поняття, виявлення особливих рис, тенденцій та контекстів, які в підсумку впливають не лише на внутрішньополітичну, а й зовнішньополітичну ситуацію.

Дослідженням процесів соціально-політичної спрямованості займаються такі українські та закордонні науковці, як: В. Андрущенко [1], А. Балаян [2], І. Бекешкіна [3], Т. Білецька [10], В. Волович [6], М. Гепперт [4], Е. Кларка [4], І. Левчук [10], Н. Лемі-Хебарт [5], С. Макеев [6], С. Сірій [13], А. Хошкіш [12], С. Шубін [8], О. Яницький [12] та ін.

Відповідне дослідження хоч і має передусім науково-методологічне значення, однак може бути використане в процесі подальшого вивчення соціальних та політичних процесів не тільки в Україні. Хоча з огляду на специфічність та певну подібність розвитку соціально-політичних процесів, можна виокремити й пострадянські держави.

На підставі аналізу значної кількості досліджень, можемо стверджувати, що “процес” — це загалом як спрямований та послідовний, так і невпорядкований та різноспрямований рух, який може мати певні етапи та стани, а також зорієнтований на досягнення певного, хоча й не завжди визначеного або беззмістовного завдання, цілі та результату.

Своєю чергою, з позиції автора, яка сформувалася з огляду на узагальнення різних підходів, можна говорити, що соціальний процес — це швидше

послідовна, ніж спонтанна зміна характеристик соціальних систем та явищ. Його ще можна уявити як певні дії, спрямовані на досягнення певних результатів або ж соціальних змін. Останні фактично визначають, в межах встановленої системи координат, стан певного соціального суб'єкта чи об'єкта. Тобто йдеться про соціальний простір як сферу, ареал існування, певні межі процесу/процесів, що впливають та визначають людське проживання, в категоріях існування та суспільних відносин, інститутів, різноманітних типів комунікацій тощо.

Водночас в узагальненому вигляді “політичний процес” — це сукупність дій його учасників, що відбуваються у певних окреслених межах й спрямовані як на підтримку та формування політичної системи, так і руйнування та підрив усталених принципів, норм, законів та політичного устрою (ладу). Ареал впливу та розповсюдження охоплює не лише простір окремої держави, а й поза її межами. Тобто формально, він є діалектичним і динамічним станом, що має пряму чи опосередковану залежність від часу та простору розгортання. Саме тому політичний процес можна виокремити як різнорівневу діяльність або бездіяльність певних політичних та/або аполітичних структур й інститутів, які спрямовані, спільно чи окремо, на досягнення та застосування ними певних функцій, завдань, методів, принципів, процедур тощо.

Аналіз наукових досліджень як українських, так і закордонних дослідників дає підстави дійти висновку про те, що відсутнє єдине та уніфіковане тлумачення поняття “соціально-політичний процес”. Відповідний стан пов'язаний з тим, що кожен окремий дослідник вкладає в це поняття не завжди тотожний зміст залежно від того, яку науку він представляє. Хоча, в спрощеному вигляді, дослідники сходяться на думці, що відповідний процес поєднує у загальних межах соціальне і політичне.

Тож, не вдаючись у дискурс щодо тлумачення відповідного поняття, варто зважити на доцільності міждисциплінарної методології в процесі дослідження соціально-політичного процесу та його складових. Це створить підґрунтя для більш цілісного його дослідження.

На наше переконання, соціально-політичний процес — це варіативна комбінація суспільних та політичних характеристик в контексті та в межах не лише парадигми розвитку, а й процесуального, просторового, часового та мультипроцесного змістів і характеристик дій, взаємодій та протистояння учасників політичної системи. Причому цей процес, хоча й умовно, можна вважати сукупністю та/або сплетінням (павутиною) різноманітних процесів, які своєю чергою нагадують Лейбніцовські монади.

Варто зважати щонайменше на три аспекти та складові соціально-політичного процесу, з позицій: а) взаємодій (взаємодії) — залежно від тих чи інших відносин суб'єктів та об'єктів; б) простору і часу — в межах яких він відбувається; в) розстановки та співвідношення учасників цього процесу, в тому числі у контексті ймовірності та несталості; г) горизонтальні та вертикальні площини взаємодій — на рівнях різноманітних соціально-політичних об'єднань (суспільні та політичні за участю політичних лідерів та учасників), структур (соціальні спільності як звичайних людей, так і осіб з обмеженими

можливостями за спільністю інтересів та цілей), приватних та колективних інституцій (рівень партійних структур та приватних спілок і організацій, вибудованих за належною ієрархією та своїми специфічними цілями), державних та недержавних інституцій (які функціонально задіяні в процесі державного управління [8, 193]) тощо.

Доцільно зрозуміти, що спонукальним чинником та засадничим елементом соціально-політичних процесів виступають суперечності, що виникають під час взаємодії його учасників. Не випадково М. Грушевський у своїх дослідженнях звертає увагу на те, що соціально-політичний процес обопільно визначається біологічною, економічною та психологічною сферами, тоді як суспільний розвиток полягає у певному чергуванні двох протилежних інстинктів — колективістського (солідарності) та індивідуального [9, 220].

Саме суб'єкти зазначеного процесу прямо чи опосередковано можуть сприяти змінам кількісних та якісних його характеристик. За певних умов вони можуть змінювати або спонукати до змін правлячий режим (влади), його персональний склад, впливати на процес прийняття політичних рішень, нормативно-правове забезпечення та упорядкування суспільних процесів, а також лобювання та боротьбу найбільш сприятливих умов для реалізації інтересів тощо.

Безпідставно буде заперечувати той факт, що сутність соціально-політичного процесу як у його межах, так і поза ними, залежить від комунікації. Від останньої залежить існування політичної системи, її спроможність до відтворення, продукування та поступу до розвитку (модернізації). Відповідне твердження обстоювали Д. Істон — один з авторів універсальної моделі політичної системи та Ю. Габермас — один з авторів комунікативної теорії. Тією чи іншою мірою ці автори сходяться в думці про те, що саме комунікація сприяє, серед іншого, легітимації політичних суб'єктів з боку представників громадянського суспільства.

Помірквану наукову дискусію може викликати твердження про те, що політичний процес формує, гуртує, та, за потреби, видозмінює різноманітні компоненти політичної системи (осіб, структури, інститути, політичні норми та принципи, політичну культуру, а також засоби політичного володарювання та/або політичної участі. До того ж цей процес сприяє виробленню в межах окремої політичної системи визначеного соціального устрою (порядку), а також важливих та необхідних соціальних змін та процесів.

У цьому контексті велике значення має управління цими процесами в кореляції з визначенням потреби, контролем та здійсненням політичних змін. При цьому не може йтися винятково про демократизацію суспільства як наратив та нагальну потребу соціальних та політичних зрушень і реформ. Ключовим завданням постає визначення мети, для реалізації якої має відбуватися мобілізація спроможностей, бажано більшої частини представників цього суспільства. Самоорганізація є одним з таких прикладів.

На часі потреба в нестандартних механізмах управління, які необхідні для адаптації та пристосування до сучасних умов розвитку, а також передбачення наслідків та результатів певних нововведень. У протилежному випадку по-

літична система конкретної держави може опинитися у стані турбулентності та нестабільності — держава може втратити, на певних територіях, повну або часткову легітимність.

Варто зважати й на те, що управління соціально-політичними процесами, в межах окремої держави, не можна зволити до суто механічних та технічних методів і прийомів. Важливу роль, крім самоврядування, відіграє формування дієвого механізму: з одного боку, централізації та ієрархізації влади, а з іншого — децентралізації та самоврядності. Велике значення в цьому контексті належить регіональним елітам, які не повинні формувати умови для соціального та політичного конфлікту. Натомість вони мають виступати в ролі певних медіаторів конфліктів та конфліктних ситуацій, які можуть істотно вплинути на цілісність та існування держави.

Ефективне функціонування політичних структур залежить і від принципів представницької демократії або як її ще називають демократії участі. У цьому зв'язку наявність права голосу забезпечує громадянам можливість, хоч і не прямо, а через механізми делегування повноважень, брати участь у прийнятті державницьких рішень.

Важливим є і той факт, що сутність соціально-політичного процесу не завжди може мати кількісні характеристики та показники. Натомість він може включати: а) соціальні та політичні умови як для виникнення, так і функціонування цього процесу; б) суб'єкти політичної системи, які включені або залучені до нього; в) міжсуб'єктну та суб'єк-об'єктну взаємодію та впливи різного характеру; г) соціально-політичні інтереси, цілі та мотиви як домінуючі, так і недомінуючі в процесі комунікації; д) взаємодію суб'єктів у вигляді дихотомії боротьба-співпраця тощо.

Істотним є факт, що соціально-політичний процес як поєднання соціального та політичного, як уже зазначалося, може бути сукупністю різноманітних мікро- та макропроцесів (революція, реформи, модернізація, політична криза, конфлікти різного рівня локалізації, самоорганізація, вибори (дострокові) тощо).

Особа-громадянин, маючи права, гарантовані Конституцією, в той чи інший спосіб здійснює боротьбу за власні інтереси. Представники суспільства, або як прийнято їх називати в західній традиції — громадянського суспільства, можуть у цьому випадку виступати як генератор/генератори політичних процесів.

Нехтування владою законних прав та інтересів громадян можуть сприяти та спровокувати процеси, які зрештою можуть призвести до зміни еліт (з позиції теорії еліт), устрою держави, революційних потрясінь та/або громадянської війни. Внутрішньою слабкістю держави можуть скористатися зовнішні гравці — сусідні держави. Мова може йти як про повне загарбання, так і часткову анексію певних територій.

Фактично йдеться про те, що представники суспільства, виступаючи генераторами різноманітних процесів, можуть не лише спричиняти до соціально-політичних конфліктів, а й бути їх безпосередніми учасниками. Причому конфліктогенність зазвичай виникає на фоні протилежних інтересів, фактичним

предметом яких можуть бути соціальні та політичні блага (привілеї, влада тощо). Водночас суб'єктність конфлікту може бути різноманітною та охоплювати основні функціональні й структурні компоненти суспільства (ідеологічні, економічні, політичні та соціальні) [10, 188–189].

При цьому боротьба ведеться за владні повноваження, які є одночасно політичними й соціальними, з огляду на учасників та мету. Хоча почасти вона може не мати нечіткої цілі/цілей соціальної та політичної домінації (влада для влади, влада над суспільством й влада суспільства над державою тощо).

Соціально-політичні конфлікти в прихованій чи відкритій формі повсякчас відбуваються в межах окремої держави чи держав. Однак вони не завжди призводять до негативних наслідків та кардинальних змін. Це пов'язано з тим, що такі конфлікти у латентній формі відбуваються під час виборів та інших формах плебісцитів. Більш відкритою формою можна вважати політичні демонстрації та різні форми громадянської непокорності. Критична форма конфлікту виливається у силові та озброєні протистояння, повстання (в класичному значенні) та революції, державні перевороты тощо.

У контексті конфлікту варто зважати й на ідею соціально-політичного порядку, який, за свідченням І. Левчук, передбачає пошук форм, орієнтованих на мирне розв'язання конфліктів, на стабільний характер змін, на подальший цивілізаційний розвиток. До того ж соціально-політичний порядок у більшості своїй передбачає наявність балансу сил елементів політичної системи. Від того, наскільки забезпечується цей стан, залежить стан політичної стабільності або кризи. При цьому соціально-політичний порядок забезпечується відтворенням властивостей або елементів, оптимальною чи наближеною до неї конфігурацією, та їх співвідношенням у межах політичної системи [11].

Доцільно зважити на те, що соціально-політичний конфлікт спонукає до так званої мобілізації як колективної дії та реакції на певні події [12, 3–4]. У цьому зв'язку, з одного боку, можна говорити про взаємозв'язок та взаємозалежність між причинами та ступенем напруженості конфлікту, й відповідно, з іншого — конфігурацією залучених у нього сил (учасників), масштабом та характером мобілізації.

Безпідставно сперечатися з тим фактом, що в сучасних умовах конфронтація найбільш яскраво та явно виявляється між державою та її інституціями та громадянським суспільством. Однак останнє це не безсуб'єктна маса осіб, а сукупність індивідів, частина з яких мають лідерські здібності (відкриті або приховані).

У соціально-політичних процесах істотну роль відіграють політичні лідери, еліти партій та суспільств. Не вдаючись до концептуальної дискусії навколо концептуального визначення, типології та ролі, варто зважити на те, що ключовим їх завданням, але не вирішальним, є напрацювання ідеологічних засад, програми розвитку та поступу, а також знаходження технічних і фінансових можливостей, необхідних для організації прихильників. Тим самим, вони здійснюють вагомий вплив на суспільство.

Саме від представників еліт залежить, у який спосіб буде відбуватися боротьба за владу (мирний (демократичний — вибори) чи силовий (збройне за-

хоплення — державний переворот, революція тощо) — в конкретний проміжок часу, конкретній державі тощо.

Різними є цілі, які переслідують учасники соціально-політичних процесів. Так, політична еліта зорієнтована на отримання влади і як наслідок — не тільки виголошених принципів та ідей, а й отримання певних привілеїв тощо. Тоді як представники різних прошарків суспільства, підтримуючи політичних лідерів, найперше мають надію на те, що вони зможуть в практичній площині реалізувати інтереси людей як на законодавчому рівні, так і на державному — в подальшій діяльності.

При цьому кожна людина переслідує й суб'єктивні інтереси, що у більшості своїй ідеалістичного характеру. Кожен конкретний громадянин делегує лідерам на певний проміжок часу права керівництва державою та здійснення: внутрішніх і зовнішніх (залежно від сфери застосування), тимчасових або сталих (залежно від часових меж) її функцій.

Процес вирішення конфлікту або конфліктів може бути як мирним, так і збройним, а це, як уже зазначалося, залежить від політичних лідерів та еліт. Як приклад можна навести “Революцію троянд” (Грузія, 2003), “Помаранчеву революцію” (Україна, 2004), де передача влади, зміна правлячої політичної еліти та корекція політичного курсу цих держав відбулися практично в безкровний спосіб.

Проте в історії доволі багато прикладів, коли соціально-політичні конфлікти та процеси переростали у збройні конфлікти етнопонаціонального, національного та міжнаціонального характеру. Кожен із таких конфліктів перетворюється, як можна дійти висновку під впливом досліджень С. Сірого [13], у великий соціально-політичний процес, що впливає практично на всі сфери життя, унаслідок якого відбувається збільшення напруги між соціальними верстами та політичними силами, а також різноманітні деструктивні процеси.

Натомість подальші події в Грузії та Україні засвідчили той факт, що після так званого “національного піднесення” у відповідних державах відбулася контрреволюція і до влади повернулися “проросійськи” налаштовані політики, які здійснили корекцію внутрішніх та зовнішніх пріоритетів.

В Україні було спровоковано черговий конфлікт, що закінчився кровопролиттям — “Революцією гідності”, анексією Криму Росією (тимчасовою втратою, як проголошено в українських офіційних документах), виникненням в Україні сепаратистських утворень Луганської та Донецької народних республік та участі на боці сепаратистів регулярних військ сусідньої держави.

Такого роду події практично не можливі в розвинених демократіях, оскільки такі держави, хоч і не позбавлені від конфліктогенності, однак їх рівень значно менший. Це пов'язано з тим, що демократичні інститути є сформованими, правила гри визначеними, як і сформовані системи стримування та противаги. Водночас держави, що стали на демократичний шлях розвитку, не стають автоматично такими, а переживають досить не простий, іноді навіть унікальний шлях розбудови.

Отже, відомі визначення поняття “соціально-політичний процес” не є довершеними, дослідження його сутності та характеристик потребує викорис-

тання класичної та міждисциплінарної методології. Соціально-політичний процес — це варіативна комбінація суспільних та політичних характеристик у контексті та в межах не тільки парадигми розвитку, а й процесуального, просторового, часового та мультипроцесного змістів і характеристик.

Складність виявляється в тому, що зазвичай важко визначити окремий такий процес. Швидше можна говорити про процеси, що можуть бути як циклічними, так і мати високий рівень варіативності.

Слід враховувати, що, крім досить високого рівня методологічної невизначеності цього поняття, його майже довільне вживання багатьма дослідниками, які послуговуються ним у назві чи преамбулі (вступі), але в подальшому вкладають в нього різні характеристики.

Можна говорити й про суттєву контекстуальність та процесуальність цього поняття, яке зазвичай використовується у множині й охоплює та включає багато процесів і суміжних понять. Саме це сприяє ще більшому рівню абстрактності поняття “соціально-політичний процес/соціально-політичні процеси”.

У практичній площині варто звернути увагу, що соціально-політична ситуація в будь-якій державі апріорі є конфліктною. Хоча такий стан більш характерний для суспільств, що знаходяться в стані трансформацій — стані множинності конфліктних ситуацій. Тобто умов високого рівня суспільної напруги, конфронтації та політичної турбулентності. При цьому кризогенність та конфліктність соціально-політичної ситуації виступає як виклик, так і певне “вікно можливостей”, підґрунтя для мобілізації тощо.

Джерела

1. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / Віктор Петрович Андрущенко; Інститут вищої освіти. К.: ТОВ “Атлант ЮемСі”, 2005. 498 с.
2. *Balayan, A.* Intellectual Elite: Identification Problem and Influence on Socio-political Processes in Europe by the Example of France and Poland [Електронний ресурс] / Alexander Balayan // International Journal of Business and Social Science. Vol. 2. No. 19. [Special Issue – October 2011]. URL: http://ijbssnet.com/journals/Vol_2_No_19_Special_Issue_October_2011/29.pdf
3. *Бекешкіна І. Е.* Майдан: хто, чому і навіщо? // Соціальні виміри суспільства. Збірник наукових праць. К.: Інститут соціології НАН України, 2014. С. 304–313
4. *Clarka E., Geppertb M.* Socio-political processes in international management in post-socialist contexts: Knowledge, learning and transnational institution building / Ed Clarka, Mike Geppertb // Journal of International Management. Volume 12. Issue 3. September 2006. P. 340–357
5. *Lemay-Hébert N.* Statebuilding without Nation-building? Legitimacy, State Failure and the Limits of the Institutional Approach / Nicolas Lemay-Hébert // Journal of Intervention and Statebuilding. 2009. Volume 3. Issue 1. p. 25–45
6. *Волович В., Макеєв С.* Соціальна стратифікація і політика // Політична думка. 1993. № 1.
7. *Khoshkish A.* The Socio-Political Complex: An Interdisciplinary Approach to Political Life. Oxford ; New York : Pergamon Press, 1979. 396 p.

8. Шубін С. Політичний маркетинг у державному управлінні: сутність, методологія впровадження, проблемне поле / Сергій Шубін // Політологія і право. 2010. № 4. С. 191–198
9. Тарабан В. М. Погляди М. С. Грушевського на історичний процес // Вісн. Нац. ун-ту “Львів. політехніка”. 2008. № 612. С. 219–222.
10. Білецька Т. Сучасний соціально-політичний конфлікт: аналіз поняття // Соціальні виміри суспільства: Зб. наук. пр. К.: ІС НАН України, 2008. Вип. 11. С. 181–190
11. Левчук І. І. Соціально-політичний порядок: сутність, детермінанти, інституціоналізація у сучасному політичному просторі : дис. канд. політ. наук : 23.00.02 / Левчук Ірина Ігорівна ; Нац. ун-т “Одес. юрид. акад.”. О., 2011. 228 с.
12. Яницький О. Н. Массовая мобилизация: проблемы теории / Олег Николаевич Яницький // Социс. 2012. № 6. С. 3–12
13. Сірий С. Соціально-політичний контекст локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Сергій Володимирович Сірий. К., 2008. 20 с.

Проаналізовано основні характерні ознаки суспільно-політичного процесу, особливі риси, особливості формування і проблеми ідентифікації та інтерпретації, а також взаємозв'язок з політичною системою. Попри досить розповсюджене вживання зазначеного поняття, існує потреба у визначенні терміна “суспільно-політичний процес” з виявленням складностей, що пов'язані з його розумінням та використанням. Соціально-політичний процес — це варіативна комбінація суспільних та політичних характеристик у контексті та в межах не лише парадигми розвитку, а й процесуального, просторового, часового та мультипроцесного змістів і характеристик.

The author analyzes the main characteristic signs of socio-political process; specific features and peculiarities of formation; and interpretation and correlation with the political system. In spite of a rather wide spread use of the notion by scientists, it is necessary to determine the notion of “social and political process” and review complexities connected with their understanding and using. Socio-political process — a variable combination of social and political characteristics in the context and within the paradigm of not only development but also procedural, spatial, temporal and multi-process content and properties. Complexity is manifested in the fact that normally difficult to separate this process. You can rather talk about the processes that can be both cyclical and have a high level of variability and more. It should take into account, in addition to a sufficiently high level of methodological vagueness of the term, its almost arbitrary use of many researchers who use it in the title or the preamble (introduction), but subsequently invested in it different characteristics. You can also talk about substantial and procedural contextualism this concept, which is usually used in the plural and embraces and involves many processes and related concepts. This is what contributes to an even greater level of abstraction of the concept of socio-political process / socio-political processes.

Осуществлен анализ основных отличительных признаков общественно-политического процесса, особые черты, особенности формирования и проблемы идентификации и интерпретации, а также взаимосвязь с политической системой. Несмотря на довольно распространенное употребление этого понятия, существует потребность в определении термина “общественно-политический процесс” с выявлением сложностей, связанных с его пониманием и использованием. Социально-политический процесс — это вариативная комбинация общественных и политических характеристик в контексте и в пределах не только парадигмы развития, но и процессуального, пространственного, временного и мультипроцессного смыслов и характеристик.

Надійшла 15 грудня 2016 р.